

طراحی و تبیین اهداف مطلوب انقلاب اسلامی (برنامه درسی دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها)

ابوالفضل خوشی*

حسن ملکی**

ابراهیم کلانتری***

چکیده

یکی از خلأهای مهم در برنامه درسی دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها با سابقه نزدیک به سه دهه فعالیت گروه‌های معارف اسلامی به عنوان اولین گام پژوهش، طراحی و تبیین اهداف مطلوب این دروس است که علاوه بر تأیید اسناد بالادستی در این زمینه مورد توافق صاحب‌نظران و دانشجویان با توجه به نیازهای روز جامعه باشد. با مطالعه اسناد و مدارک بالادستی اهداف مطلوب شناسایی گردید و داده‌ها موضوع‌بندی شد و به ۳۸۵ کد اولیه تقسیم گردید و از طریق مقوله‌بندی و موضوعات اساسی (Theme) اهداف مطلوب براساس منابع پژوهش در هشت محور کلی جمع‌آوری و ارائه گردید که به دلیل مبسوط بودن پژوهش، اعتباربخشی اهداف مطلوب استخراج شده از روش فن دلفی انفرادی و جمعی و مصاحبه انفرادی نیمه‌ساختارمند از صاحب‌نظران و اساتید و پرسشنامه دانشجویان در دروس معارف اسلامی در مقاله جداگانه‌ای ارائه خواهد شد.

واژگان کلیدی

اهداف مطلوب، برنامه درسی، دروس معارف اسلامی.

khoshi46@gmail.com

malaki_cu@yahoo.com

dr.kalantari12@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۱/۸/۱۰

*. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی بقیةالله (ع.ج).

** دانشیار دانشگاه علامه طباطبایی.

*** دانشیار دانشگاه تهران.

تاریخ دریافت: ۹۱/۲/۲۳

مقدمه

جهت‌گیری اصلی اهداف در تربیت اسلامی و آموزه‌های دینی بر نیازها و تمایلات آدمی متمرکز است. برای سوق دادن تعلیم و تربیت در جهت رفع نیازها، سازوکارهایی لازم است که از مهم‌ترین آنها وجود برنامه درسی معنوی در نظام آموزشی است. تعلیم دینی دربرگیرنده همه ابعاد وجود انسان و تنظیم‌کننده روابط فردی و اجتماعی او در تمام زمینه‌ها است.

آموزه‌های راستین دین برای ساختن انسان والا و باکرامت، برنامه ویژه و روش مخصوص دارد و به دلیل ضرورت پیش‌گیری و مهار انسان از افتادن به غرقاب انحراف و کجی‌ها و به منظور رشد و ترقی او و رسانیدنش به کمال معنوی و انسانی مورد توجه بوده است. (ناطق، ۱۳۸۴)

تقویت ایمان و باورهای دینی به مثابه یک ملاک کارآمدی و ارزیابی راهبردهای آموزشی در موضوعات درسی و برنامه‌ریزی درسی و آموزشی مورد توجه قرار می‌گیرد. (طباطبایی، ۱۳۸۶)

اثرگذاری نسل جوان در هر شکل و بعد و گستره‌ای، در ازای تاریخ فرهنگ و تمدن‌ها و انقلاب‌ها، واقعیتی انکارناپذیر بوده و همواره نظر اندیشه‌وران و رهبران مردمی را به خود معطوف داشته است. روایات اسلامی نیز از نقش جوانان و تأثیر نیروی فیاض جوانی در به وجود آوردن وقایع بزرگ تاریخی سخن گفته است. (میرمحمدی، ۱۳۸۶)

با گذر زمان و با توجه به رشد علمی دانشگاه و افزایش سطح نیازهای علمی دانشجویان و تغییر آن نیازها و پدید آمدن پرسش‌های نو برای آنان، ضرورت بازنگری در سطوح و اهداف دروس دینی دانشگاه‌ها همگام با کارشناسی دقیق آنها محسوس‌تر گردید. این مهم از سال ۱۳۷۹ در زمره فعالیت‌های معاونت امور اساتید دروس معارف اسلامی نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه قرار گرفت و با پیگیری مستمر برای گردآوری طرح‌های مختلف و نظریات اساتید و صاحب‌نظران در نهایت در تاریخ ۸۳/۴/۲۳ طی مصوبه شماره ۵۴۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی تغییرات مورد نظر به تصویب رسید. (بی‌نا، ۱۳۸۳)

موضوع پژوهش حاضر طراحی و تدوین اهداف مطلوب دروس معارف اسلامی پس از مصوبه ۸۳/۴/۲۳ در پنج گرایش اصلی و ۱۶ درس دو واحدی برنامه درسی دروس معارف اسلامی است.

بیان مسئله

بروز انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ برخی را بر آن داشت که انقلاب بودن آن را انکار کرده و آن را در حد یک جنبش و یا نهضت اجتماعی تلقی کنند. اما از سوی رهبران دینی و مذهبی و به ویژه امام خمینی ره بر انقلاب بودن تحولات اجتماعی بروز یافته در سال ۱۳۵۷ به دفعات تأکید شد. در سال‌های بعد، این باور رهبران دینی کشور با ظهور انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها جامعه عمل به خود پوشانده و تحولات بنیادین انقلاب پس از انقلاب فرهنگی با تشکیل ستاد عالی انقلاب فرهنگی در آموزش عالی ظهور و بروز

کرد که بعدها در منویات مقام معظم رهبری در قالب مفاهیمی همچون اسلامی شدن دانشگاه‌ها نمود یافت. یکی از راه‌های پیشنهادی برای اسلامی شدن دانشگاه‌ها که ریشه در رهنمودهای امام راحل داشت، دایر کردن دروس معارف اسلامی بود. بررسی روند تغییرات به وجود آمده در ساختار برنامه درسی معارف اسلامی حاکی از انتظاراتی است که جامعه اسلامی ایران و جامعه دانشگاهی در طی سی سال گذشته داشته است. دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان در حوزه آموزش عالی پیوسته درصدد آن بوده‌اند که با شناسایی دقیق وضع موجود و انتظارات نظام اسلامی از آموزش عالی، اهداف آن را به نحو مطلوبی با تحولات به وجود آمده در طی سی سال گذشته منطبق سازند.

اکنون با رشد مطالعات برنامه درسی در طی سال‌های گذشته و افزایش روند تحولات اجتماعی در جهت توسعه کشور، لازم است به میزان کارآمدی و اثربخشی دروس معارف اسلامی در ساختار نظام آموزش عالی کشور توجه جدی شود. بدین منظور در گام نخست، طراحی و تبیین اهداف مطلوب مطرح است. سؤالات اساسی در این زمینه عبارتند از:

۱. آیا برنامه درسی دروس معارف اسلامی در شرایط کنونی می‌تواند برآورنده اهداف مطلوب تعیین شده برای این دروس باشد؟
۲. آیا این دروس با شرایط کنونی می‌تواند برآورنده نیازهای اعتقادی و دینی برگرفته از نظام اسلامی باشد؟
۳. آیا اساساً بین نیازهای دانشگاهیان و اهداف مطلوب دینی نظام آموزشی کشور در جهت طراحی الگوی برنامه درسی برای این دروس تعارضی وجود دارد؟

روش پژوهش و دلایل انتخاب آن

این پژوهش در گروه پژوهش‌های ترکیبی^۱ قرار می‌گیرد؛ زیرا در اجرای آن، روش‌های کمی و کیفی در کنار یکدیگر به کار گرفته شده‌اند. در بخش کیفی که طراحی و تدوین اهداف مطلوب می‌باشد از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی، طبق مدل پژوهش جورج. زد. اف بردی^۲ استفاده گردیده است. این مدل پژوهشی شامل چهار مرحله است: ۱. مرحله توصیف و مطالعه پنج زمینه مورد نظر؛ ۲. مرحله تفسیر و کدگذاری داده‌ها؛ ۳. مرحله هم‌جواری، با هم‌نگری مقوله‌های مشخص شده؛ ۴. مرحله مقایسه و تطبیق، مرحله تقسیم به مقولات اساسی^۳ و استخراج اهداف مطلوب از آن. در بخش کمی نیز این پژوهش براساس طبقه‌بندی (دلاور، ۱۳۸۵) از روش زمینه‌ای و بر اساس طبقه‌بندی گالبورگ و گال (گالبورگ و گال، ۱۳۸۳) از روش توصیفی با به‌کارگیری شیوه دلفی و پرسشنامه دانشجویان در اعتبارسنجی اهداف مطلوب استفاده شده است.

1. Mixed Method Research.
2. F. Beredey-George.z.
3. Theme.

انواع روش‌ها برای نیازسنجی آموزشی وجود دارد که یکی از آنها روش دلفی است. این روش توافق‌محور در نیازسنجی است که برای به دست آوردن یک اتفاق نظر از گروه کارشناسان طراحی شده است. در این نوع مطالعه، افراد صاحب نظر به روش نمونه‌گیری غیر احتمال و گلوله برفی انتخاب می‌شوند. نمونه‌گیری و تعداد آنها در این مطالعه تا وقتی ادامه خواهد داشت که اتفاق نظر در موضوع مورد مطالعه به روش دلفی حاصل شود. (جلیلی، ۱۳۸۸)

بنابراین، مطالعه حاضر از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است که به روش مراجعه به اسناد و متون، برای دستیابی به اطلاعات موجود در رابطه با موضوع تحقیق و اعتبارسنجی از متخصصان با روش تکنیک دلفی و پرسشنامه دانشجویان انجام شده است.

پیشینه

دکتر مجیدی و دکتر فاتحی، در پژوهشی با عنوان بررسی سنجش نگرش دانشجویان نسبت به برنامه‌ریزی دروس معارف اسلامی به تبیین نگرش دانشجویان نسبت به دروس معارف اسلامی مبادرت داشته‌اند. آنها در مقاله‌ای با همین عنوان که در فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی آموزش عالی منتشر کرده‌اند هدف پژوهش خود را پاسخ به این پرسش بیان کرده‌اند که به طور کلی، میزان موفقیت دروس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها از نظر دانشجویان چقدر است؟ نتایج تحقیق پیمایشی آنها که با روش توصیفی و با استفاده از مقیاس‌سنج طیف لیکرت انجام شده است، نشان داده که بیش از هشتاد درصد از دانشجویان با اصل وجود دروس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها موافقت می‌کنند؛ اگرچه در خصوص اهداف و محتوای این دروس و روش‌های ارائه آنها انتقاد دارند. (مجیدی و فاتحی، ۱۳۸۵)

یوسفی در پژوهش مستقلی به بررسی نگرش و گرایش‌های دانشجویان نسبت به دروس معارف اسلامی پرداخته است. نتایج تحقیقات او نشان داده است که دانشجویان با درصد بالایی بر وجود و ضرورت دروس معارف اسلامی تأکید کرده‌اند. اگرچه از دیدگاه دانشجویان، روش و کیفیت ارائه این دروس باید مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد. (یوسفی، ۱۳۸۰) از آنجا که بخشی از وظایف نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری و روحانیان در دانشگاه‌ها، به دروس معارف اسلامی و اساتید این دروس مربوط می‌شود، او در پژوهش دیگری با عنوان «جایگاه نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری و روحانیون در دانشگاه‌ها»، به بررسی نگرش دانشجویان نسبت به اساتید پرداخته است. نتایج یافته‌های او نشان داده است که بیش از نیمی از دانشجویان، توانایی علمی استادان دروس معارف اسلامی را قوی ارزیابی کرده‌اند. (یوسفی، ۱۳۸۸)

از مطالعه پژوهش‌های انجام گرفته درباره دروس معارف اسلامی و رویکرد دینی در حوزه آموزش عالی می‌توان نتیجه گرفت که کلیه تحقیقات و مطالعات انجام گرفته، ضرورت و اهمیت دروس معارف اسلامی را مورد تأکید قرار می‌دهند ولی هیچ یک از تحقیقات و مطالعات انجام گرفته به تجزیه و تحلیل ساختار و مدل برنامه

درسی حاکم بر این دروس اشاره نکرده‌اند و از این جهت جای خالی این پژوهش بسیار مشهود و مشخص است. طی بیست‌وپنج سال عملکرد گروه‌های معارف اسلامی در دانشگاه‌ها از سال ۱۳۶۳ تا سال ۱۳۸۸، ده‌ها پژوهش به صورت توصیفی و تحلیلی انجام شده است که نتایج و سوابق این پژوهش‌ها به معاونت امور اساتید دروس معارف اسلامی قم و همچنین دانشگاه معارف اسلامی و معاونت پژوهش نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها ارائه شده است. اما با مراجعات مکرری که به این مراکز صورت گرفت، معلوم شد که متأسفانه بخش زیادی از این پژوهش‌ها به دلیل تغییر و تحول سال‌های اخیر و عدم ساماندهی مناسب در آرشیو، غیر قابل دسترسی است.

مراحل گرد آوری و طراحی و تبیین اهداف مطلوب دروس معارف اسلامی

مرحله اول: براساس منابع و متون و متدولوژی تحقیق، برای تبیین اهداف مطلوب دروس معارف اسلامی به مطالعه اسناد کتابخانه‌ای و مصاحبه با صاحب‌نظران دروس معارف اسلامی پرداخته شده است و در پنج بخش اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی دسته‌بندی شده است.

مرحله دوم: استخراج داده‌ها و کدبندی آنها در پنج زمینه مورد مطالعه انجام شد و برای جمع‌بندی اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی آماده شد.

مرحله سوم: مقوله‌بندی داده‌های کدبندی شده که دارای جامعیت، وضوح و اتقان می‌باشند انجام گردید.

مرحله چهارم: باهم‌نگری مقوله‌ها و دستیابی به موضوعات اساسی^۱.

مرحله پنجم: تدوین اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی.

مرحله ششم: اجرای فن دلفی برای اعتباربخشی اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی (توسط صاحب‌نظران دروس معارف اسلامی) و پرسشنامه دانشجویان، به دلیل مبسوط بودن اعتبارسنجی اهداف مطلوب، در مقاله جداگانه ارائه شده است.

مرحله اول

منابع تبیین اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها

۱. مطالعه اسناد و مدارک مصوب و بالادستی در خصوص اهداف دانشگاه و تربیت دانشجوی؛

۲. اهداف تربیت در نظام تربیتی اسلام با تأکید بر دوره دانشجویی؛

۳. تجارب بین‌المللی در خصوص وظایف و رسالت دانشگاه‌ها؛

۴. دیدگاه‌های امام راحل رهبر و مقام معظم رهبری در مورد وظایف و رسالت دانشگاه‌ها؛

۵. تجارب صاحب‌نظران و اساتید دروس معارف اسلامی در خصوص وظایف و رسالت دانشگاه‌ها.

نمودار مراحل تبیین اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی

۱. مطالعه اسناد و مدارک مصوب و بالادستی در خصوص اهداف دانشگاه و دانشجو

الف) مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی

به منظور تحقق اهداف جمهوری اسلامی ایران ضروری است از شیوه‌نامه مشخصی برای توسعه آموزش

عالی پیروی کنیم. شیوه‌نامه توسعه آموزش عالی بر اساس اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به

این شرح تبیین و ارائه می‌شود:

ماده ۱. اهداف آموزش عالی مطابق بندهای ۲، ۳، ۴ و ۱۳ اصل ۳ قانون اساسی به شرح زیر خواهد بود:

- الف) بالابردن سطح آگاهی عمومی در همه زمینه‌ها؛
  - ب) تسهیل و تعمیم آموزش عالی؛
  - ج) تقویت روح بررسی و تتبع و ابتکار در تمام زمینه‌های علمی، فنی، فرهنگی و اسلامی از طریق ایجاد مراکز تحقیق و تشویق محققان؛
  - د) تأمین خودکفایی در علوم و فنون، صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند اینها؛
- ماده ۲. سیاست‌های اجرایی: روش رسیدن به اهداف فوق باید دارای دو جنبه کمی و کیفی بوده و بتواند مجموع اهداف را تحقق بخشد. (شیوه‌نامه توسعه آموزش عالی، مصوبات جلسات ۱۴۱ و ۱۴۳ مورخ ۴ و ۱۸ و ۱۲ - ۱۳۶۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی)

ب) اهداف آموزش عالی در برنامه‌های پنج ساله (۱، ۲، ۳، ۴ و ۵)

اهداف آموزش عالی به این شرح در کتاب برنامه پنج ساله اول ذکر شده است:

۱. فراهم نمودن زمینه رشد شخصیت و تزکیه جوانان کشور و تقویت قدرت تفکر ایشان در آیات الهی و آشنا نمودن آنها با معارف اسلامی؛
۲. تکامل آموخته‌های بشری؛
۳. رفع نیازهای واقعی جامعه و اعتلای سطح زندگی مستضعفین از طریق آشنایی، گسترش و احاطه بر علوم و فنون؛
۴. تحقیق در جهت پیشبرد مرزهای علم و دانش.

یک. اهداف آموزش عالی طی برنامه پنج ساله اول (۶۸ - ۷۲)

اهداف آموزش عالی طی برنامه پنج ساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بدین شرح بیان شده است:

هدف‌های کلی

- توسعه و ارتقای علوم و معارف در کشور؛
- تربیت و تأمین نیروی انسانی متخصص مورد نیاز کشور؛
- فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای توسعه تحقیقات، نوآوری، انتقال و جذب تکنولوژی؛
- بهبود شاخص‌های کیفی آموزش عالی؛
- انطباق برنامه‌های آموزشی و محتوای آموزش‌ها با نیازهای تخصصی جامعه و مقتضیات ناشی از توسعه علوم و معارف؛
- توأم ساختن آموزش با پژوهش در کلیه سطوح آموزش عالی و تأمین نیازهای بنیادی پژوهش در کشور؛
- ایجاد تعادل کشوری، منطقه‌ای و استانی در زمینه امکانات و فرصت‌های آموزشی؛

- برقراری و گسترش ارتباط متقابل بین مؤسسات آموزش عالی و دیگر بخش‌ها در زمینه‌های علمی و فرهنگی و صنعتی.

دو. اهداف آموزش عالی طی برنامه پنج ساله دوم (۷۷ - ۷۲)

رسالت آموزش عالی عبارتست از: تسهیل رشد و تکامل انسان، توسعه و غنای دانش و فرهنگ کشور و پرورش نیروی انسانی متخصص مورد نیاز جامعه.

هدف‌های کلی

- توسعه و غنای دانش و فرهنگ؛
- فراهم ساختن موجبات رشد شناختی، جسمی، اخلاقی، عاطفی، و اجتماعی فرد؛
- تربیت نیروی انسانی متخصص مورد نیاز کشور؛
- تسریع و تسهیل فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.

سه. هدف‌های کیفی آموزش عالی

- بهبود ویژگی‌های آموزش عالی براساس هنجارها؛
- انطباق برنامه‌های درسی و محتوای آموزش‌ها با نیازهای تخصصی جامعه و مقتضیات ناشی از توسعه علوم و تکنولوژی؛
- توأم ساختن آموزش با پژوهش در کلیه سطوح آموزش عالی؛
- افزایش کارایی درون و برون بخشی با توجه به امکانات موجود؛
- فراهم کردن فرصت‌های مناسب دسترسی به آموزش عالی برای داوطلبان مستعد.

چهار. اهداف آموزش عالی طی برنامه ۵ ساله پنجم (۹۴ - ۹۰)

فصل اول - فرهنگ اسلامی - ایرانی

ماده ۱. دولت موظف است با همکاری سایر قوا «الگوی توسعه اسلامی - ایرانی» که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی باشد را تا پایان سال اول برنامه، تدوین و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه دهد. این الگو پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی مبنای تهیه برنامه ششم و برنامه‌های بعدی قرار می‌گیرد.

ماده ۷. دولت به منظور زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی حضرت امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری و برجسته کردن نقش آن به عنوان یک معیار اساسی در تدوین الگوی توسعه اسلامی - ایرانی و سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ها و تسری آن به مجموعه ارکان نظام، از انجام پژوهش‌ها و مطالعات بنیادی و کاربردی در عرصه فرهنگ‌سازی، آموزشی و تأسیس رشته‌های تخصصی لازم با تکیه بر علوم، فناوری و بهره‌گیری مناسب از ظرفیت دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی و پایان‌نامه‌های دوره‌های تحصیلات تکمیلی با موضوعاتی مرتبط با حضرت امام خمینی علیه السلام، مقام معظم رهبری، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و ایثار و

شهادت در داخل و خارج از کشور و تجهیز کتابخانه‌های عمومی کشور و کتابخانه‌های معتبر خارجی به آثار منتشر شده در این زمینه، در قوانین بودجه‌های سنواتی حمایت مالی می‌نماید.

ج) مصوبات مربوط به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها

اساسنامه شورای نمایندگان مقام معظم رهبری و دفاتر آنها در دانشگاه‌ها، مصوب جلسات ۲۱۷ و ۲۱۸ مورخ ۴.۵ و ۶۹.۴.۱۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی، شماره ۱۳۶۸ د.ش - تاریخ ۶۹.۴.۲۷ بدین شرح است:

ماده ۱. هدف

۱. ایجاد ارتباط نزدیک میان استادان و دانشجویان دانشگاه‌ها با علمای دینی و حوزه‌های علمیه.
۲. هدایت دانشگاه‌ها در جهت تعالیم معنوی و اخلاق اسلامی.
۳. حل مسائل اعتقادی دانشجویان.
۴. کوشش برای تحقق و روشن نمودن تعالیم اصیل اسلامی و جلوه‌گر ساختن ارزش‌های والای اسلام ناب محمدی ﷺ.
۵. جلوگیری از کج‌اندیشی‌ها و کج‌روی‌ها در مسائل دینی و امور اسلامی.
۶. ایجاد وحدت میان حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها.
۷. شرکت مؤثر در گروه‌های معارف اسلامی.

اساسنامه نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، مصوب جلسات ۳۲۲ و ۳۲۳ و ۳۲۴ مورخ ۷۵.۱۱.۱۵ و ۷۲.۱۱.۱۹ و ۷۲.۱۲.۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی بدین شرح است:

مقدمه

ماده ۱. نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها که در این اساسنامه اختصاراً «نهاد نمایندگی» نامیده می‌شود نهادی است که زیر نظم معظم له در کلیه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی به انجام وظایف مصرح در اساسنامه می‌پردازد.

ماده ۲. اهداف:

۱. توسعه و تعمیق آگاهی‌ها و علایق اسلامی دانشجویان و دانشگاهیان و تبیین ارزش‌های اسلامی؛
۲. ایجاد و گسترش فضای معنوی و اسلامی در دانشگاه‌ها و رشد فضائل اخلاقی در دانشگاهیان؛
۳. رشد بینش سیاسی در محیط دانشگاه؛
۴. حمایت و هدایت فکری تشکلهای دانشجویی و دانشگاهی؛
۵. حاکمیت بخشیدن به ارزش‌های اسلامی و انقلابی در سطوح اجرایی و علمی؛
۶. مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی و هجوم فرهنگی و تقویت روح خودباوری و استقلال فکری؛

۷. تقویت پیوند حوزه و دانشگاه.

ماده ۳. وظایف:

۱. تبیین مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از طریق برگزاری جلسات، سخنرانی و بحث و مناظره، نشر مقالات و جزوات و مانند آن.

د) مصوبات شورای عالی برنامه‌ریزی (رسالت و جایگاه دانشگاه)

شورای عالی برنامه‌ریزی در مصوبه بیست و سومین جلسه خود مورخ ۶۷/۳/۷، رسالت و جایگاه دانشگاه در نظام جمهوری اسلامی ایران را به شرح ذیل تبیین کرده است:

۱. در جامعه اسلامی، دانشگاه باید شأن و منزلت خود را به عنوان مرکز آموزش علوم و فرهنگ باز یابد تا بتواند با بهره‌وری از توان علمی خود، راه حل مشکلات جامعه را بیابد و در اصلاح امور زندگی مردم راهبر و راهگشا باشد؛

۲. دانشگاه در حقیقت، مظهر بصیرت و آگاهی جامعه است و با علم به سوابق تاریخی و آشنایی با مقتضیات زمان می‌تواند امکان آینده‌نگری را برای دستگاه‌های اجرایی کشور فراهم سازد؛

۳. در دانشگاه رعایت احترام استادان و فراهم آوردن امکانات پژوهش و تحقیق برای آنان از جمله وظایف اصلی است؛

۴. دانشگاه مرکز آموزش علوم و معارف و کانون پرورش اشخاص کاردان و با فرهنگ و کارآمد است و اعتنای جدی به تحقیق و پژوهش علمی در آن، شأن عمده و اساسی دارد و در آنجاست که باید افراد متعهد و متخصص که وجودشان برای رفع نیازهای گوناگون جامعه و رسیدن علمی و فرهنگی و سیاسی و اقتصادی لازم است تربیت شوند؛

۵. در دانشگاه‌ها باید به مراتب علوم و حقیقت و شأن هر یک در جامعه اسلامی توجه جدی شود و استادان و دانشمندان رشته‌های مختلف علمی، هماهنگی و همکاری داشته باشند و در نزد ایشان مصلحت تفکر و علم و حقیقت بر هر مصلحت دیگر مقدم باشد؛

۶. دانشگاه باید نظارت علمی بر روش‌ها و نتایج آموزش و پرورش، قبل از دانشگاه داشته باشد؛

۷. دادن امکانات تعلیم و تحقیق در اختیار دانشگاه‌ها توسط جامعه و دولت. (شورای عالی برنامه‌ریزی، ۱۳۶۷)

ه) برنامه درسی آموزش عالی

آموزش عالی

دانشگاه، رکن فرهنگ‌ساز و علم‌آفرین هر جامعه است. این نهاد در ادوار و شوون مختلف یک جامعه صاحب نقش و نفوذ است و بسیاری از تحولات را رقم می‌زند یا سمت و سوی این تحولات را تعیین می‌کند. با این همه، این نهاد نیز مانند هر نهاد اجتماعی دیگر در معرض افت و خیز و فراز و نشیب است. دانشگاه، هم‌اینک در برابر رویکرد نوینی قرار گرفته است که تحت عنوان «اسلامی سازی دانشگاه‌ها» نامیده می‌شود. گاه این

رویکرد، روایت‌هایی منطقی می‌یابد و گاه روایت‌هایی حاد و تند.

نظام‌های آموزش عالی در جهت نیل به اهداف مشخصی فعالیت می‌کنند و دارای رسالت و مأموریت ویژه هستند. از جمله این اهداف می‌توان به گسترش مرزهای دانش، تربیت نیروی متخصص و پرورش تفکر انتقادی اشاره کرد. (یونسکو، ۱۹۹۷)

۲. اهداف تربیت در نظام تربیتی اسلام با تأکید بر دوره دانشجویی

تعریف تربیت دینی

با توجه به معنای «تربیت» و «دین»، تربیت و دین عبارت است از:

مجموعه اعمال عمدی و هدفدار، به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر، به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردند. براساس این تعریف، تربیت دینی منحصر به مسجد، کلیسا یا مدرسه علمی نیست؛ بلکه در هر جایی ممکن است، تلاش هدفدار به منظور آموزش معارف دینی صورت گیرد؛ خواه مسجد باشد یا خیابان یا منزل یا هر جای دیگر. (داودی و همکاران، ۱۳۸۶)

قلمرو موضوع

سیره تربیتی و تربیت دینی در سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام عبارت است از رفتارهایی که آنها در مقام تربیت دیگران انجام می‌دادند؛ و تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدفدار، به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر، به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد گردند. این تعریف تربیت دینی در مورد همه ادیان صادق است؛ یعنی مجموعه اقداماتی که مسلمانان، مسیحیان یا یهودیان به عمل می‌آورند تا آموزه‌های دین اسلام، مسیح یا یهود را به دیگران آموزش دهند و آنان را به آن آموزه‌ها متعهد کنند، تربیت دینی است. (همان)

معانی مشترک بین لغات «aim و objective, purpose, intention» عبارت است از: هدف، مقصود، نقطه و نهایتی که تیر به آن برخورد می‌کند یا تلاش انسان به سوی آن متوجه می‌شود. شاید بتوان این گونه گفت که واژه «هدف» ابتدا به معنای نشانه تیر استعمال شده است، سپس با توجه به اینکه «نشانه تیر» ملازم با شیء برافراشته است، در همین معنا به طور عام به کار رفته است. از سوی دیگر، چون ابتدا نشانه در نظر گرفته می‌شود و سرانجام، تیر به آن نشانه اصابت می‌کند، این واژه در مفهوم «نهایت»، «سرانجام کار»، «غرض» و «انگیزه فعل» استعمال شده است. واژه‌های غرض و غایت هم همین معانی را دارند و به همین لحاظ از نظر لغوی، نوعی مترادف میان این واژه‌ها برقرار است. (اعرافی و همکاران، ۱۳۸۳)

در قرآن آیاتی وجود دارد که به طور صریح و با تعبیر مختلف بر هدفمندی هستی دلالت دارد:

۱. اعطای کمال وجودی به هر شیء و هدایت او به سوی کمال:

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى. (طه / ۵۰)

پروردگار ما کسی است که هر چیزی را خلقی که در خور اوست داده، آن را هدایت فرموده است.

۲. هدایت موجودات به سوی آنچه برایشان تقدیر شده است:

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى * وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى. (اعلی / ۳ - ۲)

همان که آفرید و هماهنگی بخشید و آنکه اندازه‌گیری کرده و راه نمود.

۳. نفی بیهودگی در آفرینش و اینکه خلقت، حق است:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ. (انعام / ۷۳)

و او کسی است که آسمان‌ها و زمین را به حق آفرید.

۴. مهم‌تر از همه، توصیف «صنع الهی» به «حکمت» است که اقتضای این صفت، هدفدار بودن

هستی است:

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى * الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى * وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى. (اعلی / ۳ - ۱)

نام پروردگار والای خود را به پاکی بستای. همان که آفرید و هماهنگی بخشید و آنکه اندازه‌گیری کرد و راه نمود.

هدف زندگی انسان از نظر قرآن

بهره‌گیری از زبان وحی در شناخت هدف زندگی انسان، چشم‌اندازی وسیع‌تر از آنچه پندار ماست پیش روی ما می‌نهد؛ زیرا شناخت ویژگی‌های انسان، چنان که باید، تنها در توان خالق یکتاست. قرآن، در آنجا که سخن از هدف آفرینش انسان و سیر حرکت او پیش می‌آید، انسان را موجودی روحانی و معنوی تلقی می‌کند و خط مشی زندگی او را نیز با توجه به این مهم ترسیم می‌کند. تقسیم حیات انسانی به دو دوره دنیوی و آخروی، بیان این نگرش است که سرانجام، انسان باید در میدانی وسیع‌تر از دنیا به حیات خود ادامه دهد تا خلقت او عبث نباشد. پس چه بهتر که در گذر دنیا توجه خود را به بخش ابدی حیات خود یعنی حیات اخروی معطوف کند. پرورش قوای فکری و برخوردارگی از تعلیم و تربیت صحیح و نیز بهره‌گیری از نعمت‌های موجود در حیات دنیوی، همه می‌تواند با توجه به حیات ابدی او تنظیم گردد.

از نظر قرآن، انسانی سعادت‌مند است که خدا را عبادت کند و به او نزدیک شود. البته، عبادت خدا به معنای نفی بهره‌گیری از دنیا نیست، بلکه به این معناست که تمام جلوه‌ها و قوای فکری و استعداد‌های نهفته انسانی باید یک هدف را مدنظر قرار دهند و آن خداست. در اصطلاح قرآن، انسانی کامل است که به قرب الهی دست یابد. پس هدف زندگی از دید قرآن، عبودیت و در نهایت قرب الی الله است.

متفکر شهید استاد مرتضی مطهری در این زمینه چنین می‌نویسد:

قرآن به حکم اینکه به اصالت فطرت قائل است و در درون هر انسانی حتی انسان‌های مسخ شده‌ای مانند فرعون، یک انسان بالفطره که در بند کشیده شده سراغ دارد؛ برای مسخ شده‌ترین انسان‌ها امکان جنبش در جهت حق و حقیقت ولو امکانی ضعیف، قائل است. از این رو پیامبران خدا مأمورند که در درجه اول به پند و اندرز ستمگران بپردازند که شاید انسان فطری در بند کشیده در درون خود آنها را آزاد سازند، و شخصیت فطری آنها را علیه شخصیت پلید اجتماعی آنها برانگیزاند و می‌دانیم که در موارد فراوانی این موفقیت دست داده شده است که نامش (توبه) است.

موسی در اولین مرحله رسالتش مأموریت می‌یابد که به سراغ فرعون برود و به تذکر و بیداری فطرت او بپردازد و اگر مفید واقع نشد با او بستیزد. از نظر موسی، فرعون انسانی را در درون خود اسیر کرده و بند کشیده و انسان‌هایی را در بیرون. موسی در درجه اول می‌رود اسیر درونی فرعون را علیه فرعون بشوراند و در حقیقت می‌رود فرعون فطری را که یک انسان، و لااقل نیمه باقی مانده یک انسان است، علیه فرعون اجتماعی یعنی فرعون شناخته شده و در اجتماع برانگیزاند. (مطهری، ۱۳۵۹)

الف) اهداف تربیت در دانشگاه اسلامی

پس از نظام آموزش و پرورش، دانشگاه مهم‌ترین و اساسی‌ترین مکانی است که قادر است روحیهٔ خلاقیت، ابتکار، خودباوری و اعتماد به نفس را در نسل جوان شکوفا سازد. دانشگاه‌ها از گرانبهاترین ذخایری هستند که جامعه برای پیشرفت و توسعه در اختیار دارد. آموزش عالی با پیشینه‌ای به قدمت بیش از هشت سده، به عنوان نهادی کلیدی مورد توجه خاص ملت‌ها و دولت‌هاست و به جرأت می‌توان گفت که در میان نهادهای اجتماعی و اقتصادی که ظرف چند سال اخیر پا به عرصهٔ وجود گذاشته‌اند، تنها تعداد انگشت‌شماری توانسته‌اند مانند دانشگاه‌ها دوام آورند و پایدار بمانند. دانشگاه‌ها از پرارزش‌ترین نهادهایی هستند که جامعه برای پیشرفت و توسعه در اختیار دارد. دانشگاه‌ها از یک سو حافظ و انتقال دهنده میراث فرهنگی و ارزش‌های حاکم بر جامعه‌اند و از سوی دیگر پاسخگوی نیازهای اجتماعی برای کسب، اشاعه و توسعه دانش و فناوری هستند. (میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۸۴)

ب) ویژگی‌های هدف‌های تربیتی از دیدگاه مربیان بزرگ مسلمان

توجه فلسفه‌های تربیتی به هدف

تربیت به لحاظ ماهیتش که «فعل و انفعالی است میان دو قطب سیال که مسبوق به اصلی و متوجه به هدفی و مستلزم طرح و نقشه‌ای» است، قطعاً نمی‌تواند بی‌هدف و یا دارای هدف‌هایی گنگ و تعریف نشده باشد؛ زیرا در غیر این صورت، از سویی مربی نمی‌داند چه می‌خواهد و نمی‌فهمد چه بکند و آنچه خواهد کرد، الزاماً به نفع متربی نخواهد بود؛ از سوی دیگر، متربی هم سرگردان است و به ناچار خطر تضییع استعداد او هست. از این گذشته در چنین اوضاع و احوالی، متربی گونه‌ای ابزار آزمایش و خطا در دست مربی خواهد بود؛ روشن

است که برآمد چنین تلاشی هر چند باشد، تربیتی نخواهد بود.

حاصل آنکه به لحاظ ماهیت تعلیم و تربیت، محال است فرایند رفتاری فاقد هدف و در عین حال دارای ماهیتی تربیتی باشد؛ این است که همه فلسفه‌های تربیتی، فصلی مشبع درباره هدف‌های تعلیم و تربیت پرداخته‌اند. توجه به این مهم در فلسفه تربیتی اسلام و دیدگاه‌های تربیتی مربیان بزرگ مسلمان هم به خوبی مشهود است. (همان)

هدف غایی

مراد از هدف غایی، به قول غزالی غایت غایب و منتهای آمال است که فراتر از آن نه در خاطر می‌گنجد و نه اصولاً در شأن سرشتی انسان است. غزالی این غایت را از غایت آفرینش انسان و غایت نفس او جدا نمی‌داند و معتقد است چنین غایتی مقتضای سرشت انسان است و انسان برای آن آفریده شده است و برای او لذتی برتر و ناب‌تر از آن محال است و سعادت دنیوی و اخروی آدمی در گرو تحقق آن است.

غزالی برای تربیت - مانند نفس - غایت دنیایی و عقبایی می‌شناسد. غایت دنیایی تربیت، در کلی‌ترین مفهومش علم و آزادی یا معرفت و حیرت؛ و غایت عقبایی آن رؤیت حضرت باری است.

گفتنی است که یکی از ویژگی‌های هدف غایی آن است که همچون وجود، مقول به تشکیک است و مصادیق آن از نظر شدت و ضعف و کمال با هم تفاوت دارد. اما اطلاق واژه غایت بر همه آنها راست و رواست.

می‌خواهم بگویم که انسان (مترقی) به هر درجه و مرتبه‌ای از هدف غایی برسد باید بالاتر آن را بجوید.

از غایت عقبایی تربیت که بگذریم، غایت دنیایی آن هم بی‌نهایت و ذومراتب است. پیامبر، آیات کبرای الهی را مشاهده کرد و از ملکوت پروردگارش آگاه شد و آن‌مایه اوج گرفت که به مقام «قاب قوسین او ادنی» رسید. با این حال به او امر شد که: «قل رب زدنی علماً؛ بگو پروردگارا علم مرا زیاد کنی». (طه / ۱۱۴)

۳. تجارب بین‌المللی در خصوص وظایف و رسالت دانشگاه‌ها

رتبه جهانی	هدف و راهبرد مطلوب مورد تأیید	نام دانشگاه	ردیف
۲	تعالی سطح دانش و ارائه آموزش‌های مرتبط با عرصه‌های کاربردی، فن‌آوری و دیگر عرصه‌های دانش؛ تولید دانش و اشاعه آن و توسعه همکاری‌های بین دانشگاهی؛ و ارائه خدمات بهتر به ملت و جهان.	ام. آی. تی	۱
۳	آموزش، پژوهش و ارائه خدمات عمومی؛ بهبود رابطه نهاد آموزش و جامعه برای ارتقای سطح کیفیت زندگی مردم.	برکلی کالیفرنیا	۲
۵	رشد و تحول برای پاسخ‌گویی بهتر به نیازهای دانشگاهی و اجتماعی آینده؛ گسترش دانش و کاربردهای آن برای ارتقای سطح توسعه انسانی و اقتصادی؛ افزایش مشارکت دانشجویان در امور آموزشی و پژوهشی؛ بازنگری مستمر برنامه‌های درسی.	پنسیلوانیا	۳
۶	کمک به رشد شهروندان، به‌ویژه رهبران آینده؛ پذیرش تنوع انسانی و ارج نهادن آن.	میشیگان	۴

رتبه جهانی	هدف و راهبرد مطلوب مورد تأیید	نام دانشگاه	ردیف
۷	تعلیم و آموزش رهبران فردا؛ بسط و گسترش مرزهای دانش؛ ارائه خدمات به جامعه و شهروندان.	کرنل	۵
۸	آموزش، پژوهش و ارائه خدمات عمومی در سطحی جهانی؛ توسعه دوره‌های آموزشی معطوف به تنوع نژادی و قومی؛ بهبود پاسخ‌گویی سیستم دانشگاه و نهادها و مؤسسات وابسته به آن.	ویسکانسین مدیسون	۶
۹	پیشرفت در عرصه‌های متداخل آموزشی و انجام پژوهش‌ها و ارائه خدمات عمومی؛ کمک به حفظ و ارتقای وضعیت اقتصادی دولت.	تگزاس	۷
۱۰	تعالی سطح دانش و اشاعه آن.	واشنگتن	۸
۱۲	پژوهش، اکتشاف و تولید دانش؛ آموزش و یادگیری و تسهیم دانش؛ توسعه و ارائه خدمات عمومی؛ توسعه تبادل دانش بین دانشگاه و جامعه	مینه سوتا	۹
۱۳	ارائه آموزشی متمایز و با کیفیتی ممتاز؛ ترغیب پژوهش، خلاقیت و ابتکار؛ بهره‌گیری از دانش نوین برای ارائه خدمات بهتر به جامعه.	کارنگی ملون	۱۰
۱۴	توجه به مقوله تنوع در محیط رقابتی امروز و انجام مطالعات میان‌رشته‌ای هدفمند.	شیکاگو	۱۱

(پورعزت، ۱۳۸۷)

۴. دیدگاه امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری در مورد وظایف و رسالت دانشگاه‌ها

تربیت اجتماعی از دیدگاه حضرت امام خمینی علیه السلام شامل فراهم کردن زمینه‌های لازم برای رشد فرد در توانایی برقراری ارتباط‌های ضروری با دیگران، فراگیری نقش‌های اجتماعی و ایفای آنها، پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، ارج نهادن بر ارزش‌ها و تلاش برای رشد و شکوفایی آحاد جامعه از طریق مهار درونی است. اسلام مکتبی است که اصالت را هم از آن فرد می‌داند و هم از آن اجتماع. پس می‌توان گفت که از نظر اسلام، هم تربیت فردی و هم تربیت اجتماعی اهمیت دارد. استاد شهید مطهری در کتاب «جامعه و تاریخ» نظر اسلام را مبنی بر اصالت دادن به اجتماع و فرد بیان کرده است. به نظر ایشان از آن جهت که فرد اصیل است، پس تربیت او نیز باید از اصالت برخوردار باشد و چون اجتماع اصیل است، تربیت اجتماعی نیز اصالت می‌یابد. (مطهری، ۱۳۵۸)

امام خمینی علیه السلام معتقد است که انسان دارای فطرت پاک است، اما عواملی ممکن است مانع شکوفایی آن شود که از طریق تربیت می‌توان به رشد و شکوفایی فطرت کمک کرد. امام خمینی علیه السلام در سخنی خطاب به متولیان تعلیم و تربیت، مسامحه و سهل‌انگاری در این امر را خیانت به اسلام و جمهوری اسلامی و استقلال فرهنگی یک کشور می‌داند و از آنان می‌خواهد که از آن احتراز کنند. ایشان در ترسیم هدف تربیت، به دعوت الهی، آدم‌سازی، توجه به خدا و تزکیه اشاره فرموده‌اند. (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۱۰ / ۳۳ - ۳۲)

مؤسسات آموزشی و از جمله دانشگاه، دارای رسالتی خاص در حوزه انسان‌سازی می‌باشند. آنان باید برای شکوفایی و رهایی فرد از قید و بندها به منظور رسیدن به کمال، زمینه‌های لازم را فراهم آورند. رسالت تربیتی

مؤسسات آموزش عالی، تربیت جوانانی آگاه از اهداف اسلام، مطلع از فرهنگ غنی و مستقل اسلامی - ایرانی و متعهد به مصالح کشور بوده و بر این اساس، دانشگاه باید در راستای نجات فرد از نادانی و ایجاد زمینه تعالی فرد در جهت تکامل و رسیدن به مقام عبودیت گام‌های اساسی بردارد. (همان: ۱۵ / ۱۶۰ و ۱۶۱)

آموزش و پرورش مهم‌ترین کار یک کشور است. اگر کشوری بخواهد به عزت مادی، به سعادت معنوی، به سیطره سیاسی، به پیشروی علمی، به آبادانی زندگی دنیا و به هر آرزویی دست پیدا کند، باید به آموزش و پرورش به عنوان یک کار بنیادی بپردازد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۵/۳)

حضرت امام خمینی علیه السلام در توصیه‌ها و فرامین خود در خصوص دانشگاه، بر زمینه‌های متعددی از جمله: انسان‌سازی، قطع وابستگی و استقلال کشور، سعادت ملت‌ها، حفظ انقلاب اسلامی، سازندگی و توسعه تأکید فرموده‌اند. ایشان دانشگاه را مهد تربیت دانسته و به کوشش برای درست کردن انسان، ساختن انسان، تعلیم همراه با تربیت انسان، مصون‌سازی کشور به وسیله تربیت انسانی، تربیت مطابق با فطرت الهی، ساختن انسان‌های متعهد، سمت و سوی الهی داشتن تربیت و آموزش مدرسه‌ای و دانشگاهی، وابستگی استقلال مملکت به تربیت جوانان، خودباوری و استقلال جامعه در سایه بهبود نظام آموزشی، ضرورت قطع احتیاج از خارج، ضرورت دستیابی به دانشگاه خودکفا و مستقل، لزوم آرامش در دانشگاه‌ها، خروج از وابستگی و رسالت دانشگاه، عدم گرایش به شرق و غرب و رسالت دانشگاه، سر رشته همه امور بودن دانشگاه، وابستگی اصلاح و سعادت ملت‌ها به دانشگاه و دفاع از انقلاب با تمام توان توسط دانشگاه‌ها اشاره کرده‌اند. (سبحانی‌نژاد، مهدی، ۱۳۸۶)

دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد وظایف و رسالت دانشگاه‌ها

مقام معظم رهبری در مراتب بعد، مؤلفه‌هایی را مورد تأکید قرار داده و آنها را نیز به عنوان مؤلفه‌های اهداف و رسالت‌های تربیت دینی - اجتماعی دانشگاه مورد توجه قرار داده‌اند که عبارتند از: تلاش دانشگاه برای تحکیم، تثبیت و تعمیق هویت دینی، ملی و انسانی دانشجویان؛ تلاش برای تربیت عملی انسان‌هایی عامل به واجبات و فروع دین؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی منظم و دقیق، متفکر و خود ساخته؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی آگاه نسبت به روند تاریخی انقلاب اسلامی؛ تلاش دانشگاه در اشاعه و تحکیم فرهنگ احترام به دانایان، عالمان و اندیشمندان؛ زمینه‌سازی عملی برای تزکیه نفس دانشجویان، اطاعت اوامر الهی و بندگی حقیقی؛ تلاش دانشگاه برای تربیت انسان‌هایی خلاق، خودرهبر، خودمدیر و خودفراگیر؛ تلاش دانشگاه برای تحکیم فرهنگ ایثار و شهادت در بین دانشجویان؛ تلاش عملی برای رشد احساس تعهد دانشجویان نسبت به ارزش‌های دینی و انقلابی؛ تقدّم بخشی به رشد تزکیه و تهذیب بر تعلیم و آموزش؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی شجاع و مطمئن به منظور حضور در صحنه؛ تلاش دانشگاه برای نهادینه‌سازی آزادی فکر، تحقیق، نقد و بررسی آرای مختلف؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی متفکر و تحلیل‌گر در خصوص بحران‌های اجتماعی، تلاش برای تربیت دانشجویانی آرمان‌گرا و کمال‌جو؛ تلاش دانشگاه در تقید دانشجویان به ولایت، حکومت و ولایت‌پذیری؛ تلاش

برای تربیت دانشجویانی مستقل، نقد و آزادمنش؛ تلاش برای گسترش و تعمیق فهم مبانی دینی در بین دانشجویان؛ تلاش برای احیای جایگاه حقیقی نماز در دانشگاه و بین دانشجویان؛ تربیت دانشجویانی عدالت‌خواه، حق‌جو، حق‌گو، حق‌خواه و مقاوم در برابر ظلم؛ تلاش برای ارتقای درک دانشجویان از شرایط سیاسی و اجتماعی ملی و بین‌المللی؛ تلاش دانشگاهی در آگاهی دانشجویان از جریان‌های سیاسی و مشارکت در امور سیاسی؛ تلاش برای ایجاد محیط معنوی طبق موازین دینی و اسلامی در دانشگاه؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی ایثارگر و مسئولیت‌پذیر؛ تلاش در راه شناسایی عمیق سیره نبوی و ائمه معصومین علیهم‌السلام توسط دانشجویان؛ تلاش برای نهادینه‌سازی فرهنگ احترام قائل شدن برای انسانیت؛ تلاش عملی برای ارتقای اخلاق اسلامی طبق سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه معصومین؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی مشارکت‌جو و فعال در عرصه‌های جامعه؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی مسلط به مهارت‌های حضور، تحلیل و نقد اجتماعی؛ تلاش برای تربیت دانشجویانی مقید به رعایت حقوق سایرین؛ تلاش دانشگاه در تربیت دانشجویانی قانونمند، قانون‌گرا و خود‌نظم‌بخش؛ تلاش دانشگاه برای تربیت انسان‌هایی مؤثر در استقلال، وحدت، انسجام و توسعه کشور و تلاش دانشگاه در تربیت نیروی انسانی متخصص در رشته‌های مختلف مورد نیاز جامعه. (همان)

۵. تجارب صاحب‌نظران، دانشمندان و اساتید دروس معارف در خصوص وظایف و رسالت‌های دانشگاه‌ها

الف) صاحب‌نظران و مدرسان و اساتید دروس معارف اسلامی

موضوع اسلامی شدن دانشگاه‌ها در ایران، در سال ۱۳۵۹ هم‌زمان با شروع انقلاب فرهنگی آغاز شد. (خان‌محمدی، ۱۳۸۵: ۸۶) امام خمینی ره معنای اسلامی شدن را چنین بیان می‌فرماید:

معنای اسلامی شدن دانشگاه‌ها این است که استقلال پیدا کند و خودش را از وابستگی به غرب جدا کند و خود را از وابستگی شرق جدا کند و یک کشور مستقل و دانشگاه مستقل و یک فرهنگ مستقل داشته باشیم. (زرعت، ۱۳۷۶: ۵۳)

مراد از اسلامی شدن این است که تمامی عناصر دانشگاه، همسو و هم‌جهت با ارزش‌ها و ایده‌های اسلامی باشند یا حداقل در تعارض با الگوها، ارزش‌ها و آرمان‌های والای الهی - انسانی نباشند. (خادمی، ۱۳۸۱: ۸۰) بر این اساس، اسلامی شدن به معنای تحمیل یک حاکمیت، طبقه یا صنف خاص نیست، بلکه عجزین ساختن دانش‌اندوزی با آداب معنوی و ارزش‌های دینی و انسانی در جامعه علمی است و به معنای مبارزه با انحرافات جامعه علمی، جلوگیری از تبدیل دانشمندان به عناصری بدون احساس عاطفی و تعهد دینی و دمیدن روح استقلال در جامعه علمی کشور است. باید روح دانشگاه‌ها اسلامی باشد و آرمان‌ها، اهداف و خلق و خوی آن، اسلامی و ظاهر آن اصلاح شود؛ هر چند ظاهر، شرط لازم است، ولی کافی نیست. (عیوضی، ۱۳۸۱: ۲۱)

دانشگاه اسلامی دانشگاهی است که هدف آن، هدف‌های اسلامی و دینی باشد و ارکان آن را نیروهای مؤمن و متعهد تشکیل بدهند و ارزش‌ها نیز در اولویت باشند. (زرعت، ۱۳۷۶: ۵۴) در دیدگاه دیگری، دانشگاه اسلامی

همچون جامعه اسلامی، جایی است که ارزش‌های حاکم در آن اسلامی باشند و اگر اصول تعبدی و اعتقادی و علمی اسلام در محیط دانشگاه به صورت ارزش درآمد، آن دانشگاه اسلامی است (علم‌الهدی، ۱۳۸۲: ۲۷)

فرایند اسلامی شدن دانشگاه‌ها با وجود گذر از فراز و نشیب‌های فراوان، هنوز هم از حیث نظری و تحلیلی و هم به لحاظ علمی، با پرسش‌های بسیاری روبه روست. (قورچیان و همکاران، ۱۳۸۳: ۴۳۵) دانشگاه اسلامی رویکردی است که می‌تواند از طریق ارائه الگویی توأمان از علم و دین، دمیدن روحیه تعهد و الزام اجتماعی در میان دانشجویان و پژوهشگران برای بهره‌مندی از معرفت و افزایش مسئولیت‌پذیری، جهت‌دهی درس‌های پنهان نظام دانشگاهی به سوی ارزش‌های متعالی دینی و ارتقای فرهنگ عمومی آنان، فضا سازی علمی مطلوب برای ارائه راهکارهای عملی برای فائق آمدن بر اختلافات، بازسازی تمدن اسلامی در پرتو توسعه علمی و با حضور نظری و فیزیکی دانشگاهیان در ارتقای فرهنگ دینی تأثیر داشته باشد. (قمی، ۱۳۸۱: ۲۰۱)

مروتی در مقاله خود با عنوان «از دانشگاه تا دانشگاه اسلامی»، برگزاری همایش‌ها، گردهمایی‌ها برای تبیین دقیق موضوع و تزریق نیروهای متعهد، معتقد به دانشگاه‌ها، به خصوص مدیریت مراکز آموزش عالی، دقت در گزینش و سازماندهی استادان، تغییر در ساختار آموزشی، پژوهشی و اداری و طرد نیروهای دگراندیش از مسئولیت‌ها را به عنوان برنامه‌های کوتاه‌مدت و تربیت استادان متعهد، اصلاح منابع بر اساس منابع اسلامی و ایمن‌سازی و مصونیت فرهنگی، برنامه‌ریزی فرهنگی و نهادینه کردن ارزش‌ها را از راهکارهای بلندمدت اسلامی شدن دانشگاه‌ها بیان می‌کند. (مروتی، ۱۳۷۶: ۱۲)

بانسی در مقاله «راهکارهای اسلامی شدن دانشگاه‌ها»، طی مطالعه‌ای توصیفی - پیمایشی نشان داد که مدیریت صحیح منابع و محتواهای دانش بر اساس توانمندی‌های علوم انسانی و اسلامی بومی، بر اسلامی شدن دانشگاه‌ها می‌افزاید و غنی‌سازی محتوای برنامه‌های فرهنگی - آموزشی و دانشجویی، مطابق با بینش سیاسی، اجتماعی و اسلامی، فرایند اسلامی شدن را تسریع می‌بخشد. این مطالعه، نقش بازسازی فرهنگی، آموزشی و پژوهشی مناسب با ارزش‌های اسلامی و تعامل علمی بین حوزویان و دانشگاهیان را چندان اثربخش نمی‌نمایاند. (بانسی، ۱۳۸۹: ۸۳ - ۸۰)

ب) دانشمندان مسلمان

غزالی برای متعلم آداب و وظایفی مطرح کرده است که عبارتند از:

۱. جان را از اخلاق زشت و ویژگی‌های ناپسند پاکیزه دارد؛ چه دانش عبادت دل و نماز جان و نزدیکی روان به خداوند است؛
۲. از پرداختن به امور دنیایی بکاهد؛
۳. بر معلم بزرگی نفروشد و زمام امر را یکجا بدو واگذارد؛
۴. از پرداختن به اختلافات مردم چه در امور فرشی و چه در امور عرشی بپرهیزد؛

۵. فراگیر باید همه علوم محمود و پسندیده را از نظر بگذراند و تنها مقصد و غایت آنها را شناسا شود؛
۶. فراگیر نباید یکباره در پی ژرف‌کاوی در علوم برآید، بلکه باید ترتیب را رعایت کند و از آنجا که مهم‌تر است شروع کند؛
۷. او تا در علمی به کمال نرسیده است نباید به دانشی دیگر بپردازد؛ زیرا دانش‌ها بر یکدیگر ترتب ضروری و منطقی دارند و برخی مقدمه و راه وصول به برخی دیگرند؛
۸. آنچه را ملاک اشرف بودن علوم است، بشناسد؛
۹. باید در حال حاضر مرادش از آموزش، تحلیل باطن و آراستن آن به فضایل باشد؛
۱۰. باید با نسبت علوم به مقصد آشنا باشد تا نزدیک را بر دور و مهم را بر غیر مهم ترجیح دهد. (غزالی، احیاء علوم الدین)

ج) نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها - دانشگاه معارف اسلامی قم

جلسات ماهانه (اتاق فکر) گروه‌های معارف اسلامی ۱۳۸۹ - ۱۳۸۵ اهداف مطلوب گروه‌های معارف اسلامی

۱. محتوا و سر فصل‌هایی را که می‌خواهند مفاهیم را منتقل نمایند دارای اولویت است و اینکه از کجا بایستی این انتقال مفاهیم انجام شود و در فصل‌های محتوا با چه ترتیب و اولویتی ارائه شود؛
۲. تربیت انسان‌هایی که علاوه بر کسب تخصص در رشته مربوطه متعهد هم تربیت شوند؛
۳. مبنا بودن اساسنامه نهاد به شماره ۲۴ - ۳۲۲ مصوب شوراهای انقلاب فرهنگی در سال ۷۲؛
- ۳-۱. توسعه و تعمیق آگاهی‌ها و علایق اسلامی در دانشجویان و دانشگاه‌ها و تبیین ارزش‌های اسلامی؛
- ۳-۲. ایجاد و گسترش فضای اسلامی و معنوی در دانشگاه‌ها و رشد فضایل اخلاقی در دانشگاه‌ها؛
- ۳-۳. رشد بینش سیاسی در محیط دانشگاه که جزو اهداف دفاتر نهاد است و هم اهداف دروس معارف اسلامی؛
- ۳-۴. حمایت و هدایت فکری تشکل‌های دانشجویی و دانشگاهی که جزء وظایف دفاتر است؛
- ۳-۵. حاکمیت بخشیدن به ارزش‌های اسلامی و انقلابی در سطوح اجرایی و عملی؛
- ۳-۶. مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی و هجوم فرهنگی و تقویت روح خودباوری و استقلال فکری؛
- ۳-۷. تقویت پیوند حوزه و دانشگاه؛
۴. علاقمندسازی دانشجویان به مفاهیم و زیبایی دین با توجه روانشناسی دینی مخاطب؛
۵. آگاهی بخشی به دانشجویان و دادن نگرش سالم به آنها؛
۶. رفتار دانشجو پس از تحصیل دانشگاه در حوزه معارف اسلامی تغییر یابد و ارتقا داده شود؛
۷. تغییر دانشجو در سه حیطه شناختی - نگرشی - علمی بایستی مورد توجه قرار گیرد؛
۸. دعوت دانشجویان به تزکیه، مهم‌ترین رسالت انبیاست و تزکیه قبل از تعلیم است؛ یعنی مهم افزایش ایمان دانشجویان می‌باشد؛

۹. بعد دانش، نگرش و رفتار فردی و اجتماعی دانشجو در اهداف دیده شود؛
۱۰. پاسخگویی به شبهات دانشجویان در فضای کلاس و پس از آن به عهده استاد است؛
۱۱. دو ابزار مهم در دروس معارف وجود دارد: ۱. آموزش تئوریک ۲. رفتار اساتید؛
۱۲. تعمیق و توسعه آگاهی‌های دینی به منظور ایجاد نگرش سالم؛
۱۳. گسترش فضای معنوی و رشد فضایل اخلاقی به منظور تقویت ایمان و رفتار منطبق با آموزه‌های دینی (عمل صالح)؛
۱۴. تبیین مبانی نظام اسلامی مبتنی بر اندیشه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام؛
۱۵. تبیین تاریخ اسلام و فرهنگ و تمدن ایران اسلامی به منظور تقویت روح خودباوری در نسل جوان دانشگاهی؛
۱۶. پاسخگویی به نیازهای فکری و عاطفی و عقیدتی نسل جوان و مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی؛
۱۷. رابطه خلیات دانشجویان و چگونگی تأثیر آن در رفتار، بایستی در آموزش دروس معارف اسلامی به خوبی تبیین شود؛
۱۸. سرفصل‌های متون دروس معارف اسلامی باید با مسائل سیاسی - اجتماعی و اخلاقی جامعه مطابقت داشته باشد؛
۱۹. محتوای تدریس شده در دروس معارف اسلامی کاربردی باشد؛
۲۰. نشان دادن جایگاه مرجعیت دینی ائمه که همه بزرگان در وحدت اسلامی بر آن تأکید دارند و هم در تاریخ آنچه مورد هدف بوده آورده شود؛
۲۱. معرفی اسلام به صورت یک دین تمدن‌ساز است؛
۲۲. نقش عوام و خواص در تاریخ اسلام و بیان کارکرد سیاسی آنها در تاریخ اسلام؛
۲۳. پژوهش و تقویت تولید فکر در دانشگاه باید اولویت باشد تا روح کنجکاو در دانشجویان تقویت شود؛
۲۴. محتوا بایستی با پیشرفت‌ها و مسائل روز باشد تا مطالب تکراری نباشد؛
۲۵. محتوا باید به زبان و ادبیات دانشجو ارائه شود تا تأثیرگذار باشد؛
۲۶. کارکردهای دین در زندگی دانشجویان بایستی به درستی تبیین شود؛
۲۷. نقش دیانت در تمدن‌سازی و بعد اجتماعی و فردی آن تبیین شود؛
۲۸. در اهداف بایستی جنبه‌های فردی و شناخت ویژگی‌های جنسیتی مورد دقت نظر قرار گیرد؛
۲۹. اولویت در هدف همیشه تزکیه باشد نه افزایش دانش.

مرحله دوم: استخراج داده‌ها و کدبندی آنها در شش زمینه مورد مطالعه و آماده جمع‌بندی اهداف مطلوب
برنامه درسی دروس معارف اسلامی

مرحله سوم: مقوله‌بندی (طبقه‌بندی) داده‌های کدبندی شده که دارای جامعیت، وضوح و اتقان می‌باشند این کار به ترتیب ذیل انجام گردید.

مقوله‌بندی (طبقه‌بندی) اهداف مطلوب

۱. مقوله (طبقه) اعتقادی؛

۲. مقوله (طبقه) اخلاقی؛

۳. مقوله (طبقه) اجتماعی؛

۴. مقوله (طبقه) علمی؛

۵. مقوله (طبقه) مهارتی؛

۶. مقوله (طبقه) مادی و جسمانی.

شش مقوله (طبقات) مشخص شده بر اساس فراوانی اهداف مطلوب منابع تبیین برنامه درسی مطلوب دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها در ۵۸ مورد طبقه‌بندی شد. به طور متوسط هر مقوله دارای هفت مورد فراوانی بوده است. بر اساس الگوی «کلاین»^۱ که هدف‌محور است و با تأکید بر اهداف مطلوب، مقوله‌بندی انجام و در نهایت «Theme» و تدوین اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی به این صورت انجام گردید:

۱. مقوله (طبقه) اعتقادی

۱. تقویت قدرت تفکر دانشجویان در آیات الهی و آشنا کردن آنها با معارف اسلامی؛ (۴ - ۱ - ۱ - ۶ - ۱)

۲. تعمیق مبانی اعتقادی، ارزش‌های اسلامی و اخلاق حرفه‌ای با هدف ارتقای کیفی در حوزه دانش و تربیت اسلامی؛ (۴ - ۱ - ۱ - ۶ - ۱)

۳. توسعه و تعمیق آگاهی‌ها و علایق اسلامی دانشجویان و دانشگاهیان و تبیین ارزش‌های اسلامی؛ (۴ - ۱ - ۱ - ۶ - ۱)

۴. اعتقاد به خدا و اعتقاد به اینکه همه پدیده‌های عالم، آفریننده‌ای دارند یگانه؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

۵. اعتقاد به عدل و اینکه خداوند به هیچ کس ظلم نمی‌کند؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

۶. اعتقاد به پیامبری حضرت محمد ﷺ و بعثت از جانب خدا برای هدایت بشریت؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

۷. اعتقاد به اینکه پس از رحلت پیامبر ﷺ، وصی و جانشین ایشان علی ﷺ و امامان شیعه هستند؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

۸. اعتقاد به اینکه انسان پس از مرگ از بین نمی‌رود؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

۹. جهان دارای هدف است و غایتی مشخص را دنبال می‌کند؛ (۴ - ۱ - ۲ - ۶ - ۱)

1. Kline.

۱۰. هدف خلقت انسان، هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوی و رضوان و عبادت است؛

(۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۱۱. ارتقای فهم دینی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۱۲. مطالعه علمی دین؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۱۳. تعمیق شناخت سنت‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ دینی اسلامی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۱۴. تعمیق فهم مبانی دینی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۱۵. توسعه و تعمیق آگاهی‌ها و علایق اسلامی در دانشجویان و دانشگاهیان و تبیین ارزش‌های اسلامی؛

(۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۶. تعمیق و توسعه آگاهی‌های دینی به منظور ایجاد نگرش سالم؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۷. تبیین مبانی نظام اسلامی مبتنی بر اندیشه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری؛

(۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۸. تلاش برای تعمیق شناخت سنت‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ دینی اسلامی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۲. مقوله (طبقه) اخلاقی

۱. فراهم کردن زمینه رشد شخصیت و تزکیه جوانان کشور؛ (۱ - ۴ - ۱ - ۱ - ۶)

۲. تسهیل رشد و تکامل انسان؛ (۱ - ۴ - ۱ - ۱ - ۶)

۳. تعمیق ارزش‌های اسلامی، باورهای دینی و اعتلای معرفت دینی؛ (۱ - ۴ - ۱ - ۱ - ۶)

۴. افعال اختیاری که با علم و اراده انجام می‌شود؛ (۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۵. پرورش قوای فکری و برخورداری از تعلیم و تعلم صحیح؛ (۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۶. هدف نهایی عبودیت و قرب الی الله است؛ (۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۷. هدف نهایی تربیت عبادت (عبودیت) است؛ (۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۸. رشد، هدف سیر به سوی خدا و به مقام قرب ربوبی رسیدن است؛ (۱ - ۴ - ۲ - ۱ - ۶)

۹. خودشکوفایی و رشد شخصیتی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۱۰. عدم تعارض با الگوها، ارزش‌ها و آرمان‌های والای الهی و انسانی؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۱. ترویج اصول تبعیدی و اجتماعی و علمی اسلام در محیط دانشگاه به صورت ارزشی؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۲. به منصف ظهور رسانیدن اهداف متعالی اسلام و رعایت تعلم و تزکیه؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۱۳. تحکیم و ترویج ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تضعیف ارزش‌های غربی؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۳. مقوله (طبقه) اجتماعی

۱. پرورش شخصیت اجتماعی افراد؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۲. نهادینه‌سازی فرهنگ احترام قائل شدن برای انسانیت؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۳. تحکیم و تثبیت و تعمیق هویت دینی، ملی، انسانی دانشجویان؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۴. تلاش دانشگاه در جهت تحکیم و توسعه ارزش‌های دفاع مقدس در بین دانشجویان؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۵. تلاش برای تحکیم و تثبیت و تعمیق هویت دینی و ملی انسانی دانشجویان؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۶. استقلال و جدا شدن از وابستگی به غرب و شرق؛ (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)
۷. برنامه‌ریزی فرهنگی و نهادینه کردن ارزش‌ها راهکار بلند مدت اسلامی شدن دانشگاه‌ها؛
(۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)
۸. پرورش انسان‌هایی که علاوه بر کسب تخصص در رشته مربوط متعهد هم تربیت شوند؛
(۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)
۹. مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی و هجوم فرهنگی و تقویت روح خودباوری و استقلال فکری؛
(۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)
۱۰. پیشرفت و ترقی بشریت. (۱ - ۴ - ۵ - ۱ - ۴)

۴. مقوله (طبقه) علمی

۱. بالا بودن سطح آگاهی عمومی در همه زمینه‌ها؛ (۱ - ۶ - ۱ - ۱ - ۴)
۲. تحقیق در جهت پیشبرد مرزهای علم و دانش؛ (۱ - ۶ - ۱ - ۱ - ۴)
۳. توسعه و اعتلای دانش و فرهنگ کشور؛ (۱ - ۶ - ۱ - ۱ - ۴)
۴. گسترش مرزهای دانش؛ (۱ - ۶ - ۱ - ۱ - ۴)
۵. تعالی دانش و ارائه آموزش‌های مرتبط با عرصه‌های جهانی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)
۶. بسط و گسترش مرزها و سرحدات دانش؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)
۷. تعالی دانش و اشاعه آن. (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)

۵. مقوله (طبقه) مهارتی

۱. پرورش نیروی انسانی متخصص مورد نیاز جامعه؛ (۱ - ۶ - ۱ - ۱ - ۴)
۲. ارائه آموزش، پژوهش و خدمات عمومی؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)
۳. تعلیم و آموزش رهبران آینده؛ (۱ - ۴ - ۳ - ۱ - ۴)
۴. تلاش برای تربیت انسان‌هایی مؤثر در استقلال، وحدت، انسجام و توسعه کشور؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۵. تلاش برای تحکیم، تثبیت و تعمیق هویت دینی، ملی و انسانی دانشجویان؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)
۶. تربیت دانشجویانی مؤثر در استقلال، وحدت، انسجام و توسعه کشور؛ (۱ - ۳ - ۴ - ۱ - ۴)

۷. تربیت نیروی انسانی متخصص در رشته‌های مختلف مورد نیاز جامعه؛ (۴ - ۱ - ۳ - ۱)

۸. تلاش دانشگاه برای تربیت دانشجویانی پژوهشگر، محقق و جستجوگر؛ (۴ - ۱ - ۳ - ۱)

۶. مقوله (طبقه) مادی و جسمانی

هدف تربیت وسیع و گسترده است و شامل جنبه‌های جسمانی، حیوانی و انسانی، انسان می‌شود. (مادی و جسمانی)

مرحله چهارم: با هم نگرى مقوله‌ها (طبقات) و دستیابی به موضوعات (Theme)

موضوعات اساسی^۱

۱. موضوعات شناختی؛ (اعتقادی)

۲. موضوعات نگرشی و ارزشی؛ (اخلاقی و اجتماعی)

۳. موضوعات مهارتی. (علمی، مهارتی، مادی و جسمانی)

موضوعات اساسی (Theme) شناختی (اعتقادی)

۱. تعمیق شناخت و اعتقاد به مبانی اعتقادی اسلام؛ (توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد)

۲. ارتقا و توسعه و تعمیق شناخت مبانی دینی و سنت‌ها و آگاهی‌ها و علایق اسلامی و تبیین ارزش‌های اسلامی؛

۳. تعمیق اخلاق حرفه‌ای با هدف ارتقا؛

۴. مطالعه علمی دین، تقویت قدرت تفکر دانشجویان در آیات الهی و هدف خلقت از انسان؛

۵. تبیین و ارتقای آگاهی‌های دانشجویان در مورد مفاهیم مربوط به خلقت انسان؛ (هدایت و رشد، طهارت و طیبه، تقوی و رضوان و عبادت)

۶. تعمیق شناخت سنت‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ دینی اسلامی به منظور ایجاد نگرش سالم؛

۷. تبیین مبانی نظام اسلامی مبتنی بر اندیشه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری.

موضوعات اساسی (Theme) نگرشی و ارزشی (اخلاقی و اجتماعی)

۱. تحکیم و ترویج ارزش‌های اسلامی و انقلابی و اعتلای معرفت دینی؛

۲. هدف نهایی تربیت، عبودیت و قرب الی الله است؛

۳. پرورش قوای فکری، افعال اختیاری و برخورداری از تعلیم و تعلم صحیح؛

۴. خودشکوفایی و فراهم نمودن رشد شخصیتی و تزکیه دانشجویان؛

۵. تسهیل رشد و تکامل انسان و آرمان‌های والای الهی و انسانی؛

۶. عدم تعارض با الگوها و ارزش‌های اسلامی و تضعیف ارزش‌های غربی؛

1. Theme.

۷. ترویج اصول تعبدی و اجتماعی و علمی اسلام در محیط دانشگاه به صورت ارزشی؛
۸. تحکیم و تثبیت و تعمیق هویت دینی، ملی، انسانی دانشجویان؛
۹. پرورش شخصیت اجتماعی افراد، نهادینه سازی احترام برای انسان‌ها، پیشرفت و ترقی آنها؛
۱۰. عدم وابستگی به غرب و شرق و مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی و هجوم فرهنگی؛
۱۱. پرورش انسان‌هایی که علاوه بر کسب تخصص متعهد هم تربیت شوند؛
۱۲. تلاش در جهت نهادینه کردن ارزش‌ها و تحکیم و توسعه ارزش‌های دفاع مقدس و انقلاب اسلامی.

موضوعات اساسی (Theme) علمی و مهارتی (علمی، مهارتی، مادی و جسمانی)

۱. گسترش مرزهای دانش و تعالی و اشاعه آن و ارائه آموزش‌های مرتبط با عرصه‌های جهانی؛
۲. بالا بردن سطح آگاهی عمومی در همه زمینه‌ها و توسعه و اعتلای مرتبط با عرصه‌های جهانی؛
۳. تلاش برای تحکیم، تثبیت و تعمیق هویت دینی، ملی و انسانی دانشجویان؛
۴. تربیت دانشجویانی مؤثر در استقلال، وحدت، انسجام و توسعه کشور؛
۵. تربیت دانشجویانی پژوهشگر، محقق جستجوگر و متخصص مورد نیاز جامعه، به عنوان رهبران آینده؛
۶. تربیت همه جانبه، وسیع و گسترده دانشجویان که شامل جنبه‌های جسمانی، حیوانی، انسانی، شود.
(مادی و جسمانی)

مرحله پنجم: تدوین اهداف مطلوب پیشنهادی

۱. ارتقا و توسعه و تعمیق شناخت مبانی اعتقادی اسلام و تبیین ارزش‌های اسلامی؛
۲. تبیین مبانی نظام اسلامی مبتنی بر اندیشه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری؛
۳. تبیین مفاهیم مربوط به خلقت و رشد انسان در اسلام؛ (هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوی و رضوان و عبادت)
۴. خودشکوفایی و فراهم نمودن رشد شخصیتی و تزکیه دانشجویان؛
۵. تلاش در جهت نهادینه کردن ارزش‌ها و تحکیم و توسعه ارزش‌های دفاع مقدس و انقلاب اسلامی؛
۶. عدم وابستگی به غرب و شرق و مقابله با ترویج عقاید و افکار انحرافی و هجوم فرهنگی؛
۷. گسترش مرزهای دانش و تعالی و اشاعه آن و ارائه آموزش‌های مرتبط با عرصه‌های جهانی؛
۸. تربیت همه جانبه، وسیع و گسترده دانشجویان که شامل جنبه‌های جسمانی، حیوانی، انسانی، انسان شود.

مرحله ششم: اجرای فن دلفی جهت اعتباربخشی اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی (توسط صاحب‌نظران دروس معارف اسلامی)

براساس نمودار ارائه شده، در پنج زمینه مطالعه انجام گردید و کدبندی داده‌ها و دسته‌بندی موضوعات و

هم‌نگری موضوعات اساسی^۱ و در نهایت، رسیدن به مرحله پنجم که ارائه اهداف پیشنهادی مطلوب می‌باشد، هشت هدف مطلوب مورد شناسایی قرار گرفت. برای اعتباربخشی اهداف مطلوب پیشنهادی در هشت بند به صورت پرسشنامه با درجه‌بندی لیکرت در پنج حالت و درجه اهمیت، سؤال انجام شد که با دو نمونه پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری گردید. پرسشنامه اعتبار بخشی با (هشت سؤال) یک پرسشنامه نیمه ساختاری با سؤالات باز پاسخ و بسته پاسخ با مقیاس لیکرت پنج قسمتی (خیلی زیاد □ زیاد □ متوسط □ کم □ خیلی کم □) بود که در رابطه با عوامل برنامه درسی و به صورت مشخص اعتباربخشی اهداف مطلوب طراحی گردید. برای سنجش اعتبار و روایی ابزار گردآوری اطلاعات از روش اعتبار محتوایی پایایی آن از روش آلفای کرونباخ^۲ استفاده شده، ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه ۸۹٪ به دست آمد. نتایج اعتبارسنجی در مقاله جداگانه‌ای ارائه خواهد شد.

نتیجه

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مطالعه منابع پژوهش منجر به استخراج ۳۸۵ کد اولیه گردید. براساس دسته‌بندی اولیه موضوعات مورد مطالعه و مقایسه تشابهات و تفاوت‌های آنها در ادامه مشخص گردید و کدها براساس تشابهات در یک طبقه خاص قرار گرفتند. طبقات اولیه چندین بار باز بینی و با یکدیگر مقایسه شدند. این امر در توسعه طبقات و جاگذاری کدها در طبقات مناسب تأثیر بسزایی داشت و باعث شد تا با تداوم جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آنها، بعضی از طبقات، ادغام و یا طبقات جدیدتری ایجاد شود و در نهایت حول یک محور مشترک (مفهوم انتزاعی) با هم‌نگری مقوله‌ها (طبقات) منجر به دستیابی به موضوعات اساسی گردید و در هشت محور اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی تبیین گردید. به عنوان مهم‌ترین یافته پژوهش در این بخش برای اولین مرتبه پس از سه دهه، فعالیت گروه‌های معارف اسلامی سراسر کشور به صورت علمی و روش‌مند طراحی، و تبیین اهداف مطلوب برنامه درسی دروس معارف اسلامی به عنوان پژوهشی کیفی انجام گردید. در بخش دوم پژوهش و ارائه مقاله جداگانه، اعتباربخشی اهداف مطلوب دروس معارف اسلامی به صورت کیفی و کمی توسط صاحب‌نظران و دانشجویان به عنوان دومین دستاورد ارزشمند این پژوهش در مقاله جداگانه‌ای تقدیم علاقمندان خواهد شد.

منابع و مأخذ

۱. اعرافی، علیرضا و همکاران، ۱۳۸۳، «اهداف و کارکردهای دانشگاه اسلامی»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، ش ۳.
۲. امام خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۸۵، *صحیفه نور*، ج ۱ و ۱۰، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

1. Theme.
2. Cronbachs Alpha.

۳. بانثی، لیلا، ۱۳۸۹، *انسان‌شناسی از دیدگاه استاد مطهری*، شیراز، ارم شیراز.
۴. بی‌نا، ۱۳۸۳، *شورای عالی انقلاب فرهنگی، عناوین و سرفصل‌های جدید دروس معارف اسلامی*، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی - نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها مصوبه جلسه ۵۴۲ مورخ ۸۳/۴/۲۳ قم، انتشارات بضعه الرسول، چ اول.
۵. پورعزت، علی اصغر، ۱۳۸۷، «الگوی مطلوب طراحی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی عالی ایران در عصر جهانی شدن»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، شماره ۴.
۶. جلیلی، هادی، ۱۳۸۸، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، تهران، نشر نی، چ دوم.
۷. خادمی، عین‌الله، ۱۳۸۱، «نقش دانشجویان در اسلامی شدن دانشگاه‌ها»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، سال ششم، ش ۱۵.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۶/۵/۳ (بیانات مقام معظم رهبری): www.nahid.ir
۹. خان محمدی، کریم، ۱۳۸۵، «فرایند اسلامی کردن دانشگاه‌ها در ایران (با رویکرد سیاست‌گذاری فرهنگی)»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، سال دهم، ش ۳۳ - ۳۱.
۱۰. داودی، محمد و همکاران، ۱۳۸۳، *سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ تربیت دینی*، جلد ۲، زیر نظر علیرضا اعرافی، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چ اول.
۱۱. دلاور، علی، ۱۳۸۵، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران، رشد، چ پنجم.
۱۲. زراعت، عباس، ۱۳۷۶، «راه‌های اسلامی کردن دانشگاه‌ها»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، سال اول، ش ۱.
۱۳. سبحانی‌نژاد، مهدی، ۱۳۸۶، «رسالت تربیت دینی - اجتماعی دانشگاه از منظر امام خمینی ره و مقام معظم رهبری»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، شماره ۴.
۱۴. طباطبایی، سیدمحمدحسین، ۱۳۸۶، *تفسیر المیزان*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، ج ۱۰، قم، اسلامی.
۱۵. علم‌الهدی، جمیله، ۱۳۶۸، *بررسی مبانی نظری آموزش جهانی*، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۶. قمی، محسن، ۱۳۸۱، «نقش دانشگاه در ارتقای فرهنگ دینی»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، سال ششم، ش ۱۴.
۱۷. قورچیان، نادر و فروغ تنساز، ۱۳۷۴، *سیمای روند تحولات برنامه درسی به‌عنوان یک رشته تخصصی از جهان باستان تا امروز*، تهران، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
۱۸. کلاین، فرانسیس، ۱۳۷۷، «استفاده از یک الگوی تحقیقاتی به‌عنوان راهنمای فرایند برنامه‌ریزی درسی»، ترجمه محمد مهرمحمدی، *فصلنامه تعلیم و تربیت*.
۱۹. مجیدی و فاتحی، ۱۳۸۵، *طرح پژوهشی، معاونت پژوهشی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها*.

- ۱۴۶ □ فصلنامه علمی - پژوهشی انقلاب اسلامی، س ۱۰، بهار ۹۲، ش ۳۲
۲۰. مروتی، سهراب، ۱۳۷۶، «از دانشگاه تا دانشگاه اسلامی»، *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، سال اول، ش ۳.
۲۱. مصوبه بیست و سومین جلسه مورخ ۶۷/۳/۷ شورای عالی برنامه‌ریزی.
۲۲. مصوبه جلسات ۱۴۱ و ۱۴۳ مورخ ۴ و ۱۸.۱۲/۱۳۶۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی شماره: ۱۲۸ د ش - تاریخ ۶۷/۱/۱۸.
۲۳. مطهری، مرتضی، ۱۳۵۹، *مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی*، ج ۵، جامعه و تاریخ، تهران، صدرا، چ هفتم.
۲۴. _____، ۱۳۶۷، *تعلیم و تربیت در اسلام*، قم، صدرا.
۲۵. میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۸۴، *ارزشیابی کیفیت در آموزش عالی*، تهران، انتشارات سازمان سنجش آموزش کشور.
۲۶. میرمحمدی، سیدسعید، ۱۳۸۶، «*جوان از دیدگاه امام خمینی (ع)*»، هفته نامه *عطر یاس*، شماره ۱۲۵.
۲۷. ناطقی، محمدتقی، ۱۳۸۴، *نقش دین در سلامت جامعه*، قم، دفتر نشر انتظار، چ اول.
۲۸. نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، بی‌تا، *آرشیو جلسات ماهانه (اتاق فکر) گروه‌های معارف اسلامی ۱۳۸۹ - ۱۳۸۵*، قم، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.
۲۹. یوسفی، مجید، ۱۳۸۸، جایگاه نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری و روحانیون در دانشگاه‌ها، طرح تحقیقاتی معاونت پژوهشی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۳۰. یوسفی، وحید، ۱۳۸۰، *سنجش نگرش‌ها و گرایش‌های دانشجویان نسبت به دروس معارف اسلامی*، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
31. Bauer m/ Gaskell G, 2000, *Qualitative researching with text/image and sound: a practical hand book*: sage publications ltd.